

თედო დუნდუა

აღმოსავლურქართული
შუა ბრინჯაოს ხანის (თრიალეთური) კულტურა
და არიული *receptio*

არის მოსაზრება იმასთან დაკავშირებით, რომ სადღაც ძვ. წ. II ათასწლ. შუა ხანებისთვის აღმოსავლეთ, სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მომცველი ეკონომიკური სისტემა *receptio*-ს პრინციპს დაექვემდებარა – სამხრეთისკენ დაძრული არიული კლანების ნაწილი აქ დარჩა, ის შეერწყა ადგილობრივ მმართველ ფენას და ასიმილირდა. მმართველი ფენა კი დანამატს, ალბათ, ნამდვილად საჭიროებდა, თუნდაც იმიტომ, რომ ეს ხანა სწორედ რომ ეკონომიკური სისტემის გენეზისის ხანაა, საძმოთა შორის დაპირისპირების ხანაა; ეკონომიკური ინტეგრაციის შორეული პერსპექტივა კი საყოველთაო სოციალური კონტრაქტი უნდა ყოფილიყო. არქეოლოგიური მასალა არიელების შემოჭრის შესახებ მხოლოდ ფრთხილი ჰიპოთეზის კონსტრუქციის საშუალებას იძლევა. ლექსიკური მონაცემები უფრო კატეგორიულია. აშკარაა, რომ მართვასთან დაკავშირებული ტერმინები არიული ღმერთის, მითრას სახელს უკავშირდება.¹ შესაძლებელია თუ არა, ლექსიკურ ფონზე დაყრდნობით, კიდევ უფრო შორს წასვლა?!

ეკონომიკური სისტემისადმი კუთვნილების, ანუ ეთნიკურობის, შესაბამისი ტერმინის მაწარმოებელი სუფიქსები ინდოევროპულ ენებში ჩვენი კვლევის საგანია.

¹ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1997, გვ. 194-198; თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. საქართველოს ისტორია: თემატური თუ ქრონოლოგიური პრინციპი? თბ. 2000, გვ. 37; თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. ΜΙΘΡΑΣ საქართველოში. თბ. 2010, გვ. 6-16.

English, Irish, Danish, Swedish, Finish, Polish, Spanish – სუფიქსი **iš**.

Chinese – სუფიქსი **iz**.

Norwegian, Hungarian, Bulgarian, Serbian, Georgian, Armenian, Iranian – სუფიქსი **ian**.

American – სუფიქსი **an**.

Slavonic (?) – სუფიქსი **ik**.

ე.ი. ინგლისურ ენაში კონკრეტული კუთხით საინტერესო სუფიქსების სისტემა ასეთია: **iš, iz, ian/an, ki**.² დამატებით, ეს სუფიქსები ზედსართავ სახელს აწარმოებს.

რუსულში **ik**-ს ენაცვლება **sk** (русский), ან **iaĭ** (поляк), **ian/an**-ს **anin/in** (англичанин, грузин), **iz**-ს **ec** (голландец), ეს უკანასკნელი ენაცვლება აგრეთვე **iš**-ს, და, ალბათ, **ik** -საც.³ ეს სუფიქსებიც აწარმოებს ზედსართავ სახელს.

Φασιανός, Βοσποριανός, Βακτριανός, Ἑλλήν – იშვიათად, ბერძნულში ეთნიკურობის მაწარმოებელი სუფიქსებია **ian, en**. ეს სუფიქსები არ აწარმოებს ზედსართავ სახელს. თუმცა არის მოსაზრება, რომ ყოველივე წინაბერძნულიდან არის შეთვისებული.⁴

i, aiiana, ā/āna, iia – პატრონიმების მაწარმოებელი ავესტასეული სუფიქსებია.⁵

ean/uni სომხურში გვარის მაწარმოებელია, ხშირ შემთხვევაში, ტოპონიმიდან. მაგ., არწრუნი, გნუნი. ზედსართავს ისინი არ აწარმოებს (ზმნიდან ზედსართავს აწარმოებს **un**, ვიღებთ მიძღვობას. იხ. ი. შილაკაძე. ძველი სომხური ენის გრამატიკა. თბ. 1975, გვ. 186-187).

Anglais, Français, Japonais, Portugais – ეთნიკურობის შესაბამისი ტერმინის მაწარმოებელი სუფიქსი ფრანგულში ადრე იკითხებოდა, როგორც **es**.

Georgien, Iranien, Italien – სუფიქსი **ien** (ადრე ასევე გამოითქმებოდა).

² Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged. Springfield, Massachusetts. USA. 1981.

³ П. Я. Черных. Историческая грамматика русского языка. Краткий очерк. М. 1952, გვ. 126-130; Русская грамматика. Т. I. М. 1980, გვ. 471.

⁴ რ. გორდეზიანი. მედიტერანულ-ქართველური მიმართებები. II. წინაბერძნული. თბ. 2007, გვ. 29-37.

⁵ Personal Names, Iranian II. Avestan Names. Encyclopaedia Iranica. 2012. www.iranicaonline.org/articles/personal-names-iranian-ii-avestan.

ე.ი. ფრანგულ ენაში ეთნიკურობის შესაბამისი ტერმინის მაწარმოებელი სუფიქსებია – *es/e, ien*.⁶ ეს სუფიქსები ზედსართავ სახელს არ აწარმოებს.

ე.ი. ეთნიკურობის, ხანდახან გვარის, შესაბამისი ტერმინის მაწარმოებელი ინდოევროპული სუფიქსებია:

ინგლისური	iš	iz	ian/an	iļ
რუსული	ec	ec	anin/in	sk iak ec
ბერძნული			ian, en	
სპარსული			<i>i, aiiana, ā/āna, iia</i>	
სომხური			ean/uni	
ფრანგული	es, e		ien	

ქართულ ენაში *ian* გვარის მაწარმოებელია (მაგ. ფარნავაზიანი),⁷ აგრეთვე – ზედსართავისაც. *is* ტოპონიმის მაწარმოებელია; იშვიათად – ქვეყნის სახელისაც (მაგ. ინგლისი). ნუთუ ეს შემთხვევითობაა?! ალბათ, არა. რა არის სოციალური კონტრაქტის საფუძველი? დიდი გვარი, კლანი. ვის მიერ არის შემოტანილი ჩვენში პოლიტიკური ტერმინოლოგია? არიული კლანების (?). განა, რა არის შეუძლებელი იმაში, რომ გვარის *ian* მაწარმოებელიც არიული ლინგვისტური პლასტი ყოფილიყო?! *is* კი ტრანსფორმირდა ტოპონიმის და, იშვიათად, ქვეყნის სახელის მაწარმოებლად.⁸

ყოველივე ზემოთქმულთან დაკავშირებით, რა თქმა უნდა, ბევრი შეკითხვის დასმაა შესაძლებელი; თუნდაც ასეთის – არის კი *ian/an, anin/in, ian, en, i, aiiana, ā/āna, iia, ean/uni, ien*, კონკრეტული სემანტიკური შესაბამისობით, ინდოევროპული სუფიქსი?! მაგ. *Iunan* თურქულადაც და არაბულადაც იონიელი, ანუ, ამ შემთხვევაში, ბერძენია. თუმცა, შესაძლებელია, მათ ეს ტერმინი (სუფიქსიანად) სპარსელებიდან გადაიღეს.

ამრიგად, ეკონომიკური სისტემის **მართვისთვის** შეკრული აღმოსავლურქართული კლანები არიული სუფიქსაციით აწარმოებენ ნომინალს, მათი

⁶ A. J. Graimas. Dictionnaire de L’Ancien Français jusqu’au Milieu du XIV Siècle. Paris. 1969.

⁷ ზ. ჭუმბურიძე. დედაენა ქართული. თბ. 1987, გვ. 296.

⁸ განსხვავებული მოსაზრებისთვის იხ. დ. თვადთვაძე, ნ. გაფრინდაშვილი. ქართული მართლწერის წესები და სავარჯიშოები. თბ. 2008, გვ. 63.

განსახლების პუნქტის სახელი კი, რიგ შემთხვევაში, **is** სუფიქსს ირთავს.

ეს სუფიქსები არც დასავლეთ საქართველოსთვის არის უცხო. შესაძლოა, არიული სუპერსტრატები აქაც ყოფილიყო. ამის მაჩვენებელია თითქოს **მედეა – მაგი; მარგ-ალ-ი = regi** და სხვ. ან კი, ყოველივე აღმოსავლურ-ქართული ლინგვისტური „იმპორტია“. ქვემოთ მოყვანილი არქეოლოგიური ექსკურსი ამ მხრივ სიმპტომატურია: შუა ბრინჯაოს ხანაში კონტაქტები დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს შორის სუსტია, დასავლეთ საქართველოს კულტურული ევოლუცია თითქმის იზოლაციის პირობებში მიმდინარეობს. ძვ. წ. II ათასწლ. I ნახევრით თარიღდება ლითონის იარაღის განძები – ბიჭვინთის, გაგრის, ლიხნის კომპლექსები შეიცავს ცულებს, რომლებიც გვიანი ბრინჯაოს ხანის კოლხური ცულების პროტოტიპად არის მიჩნეული. მეტად საინტერესოა საცხოვრისი ბორცვები ცენტრალური კოლხეთიდან – დინაგუშუბა I და II, ნაოხვამუ. სხვა ვითარებაა უფრო აღმოსავლეთით – ბრილის სამაროვნიდან მომდინარე მასალა შიდა ქართლის ძეგლებთან პოულობს სიახლოვეს. ძვ. წ. II ათასწლ. II ნახევარში დასავლეთ საქართველოში მეტად თავისებური კულტურა ჩამოყალიბდა, რომელსაც სპეციალურ ლიტერატურაში კოლხურს უწოდებენ. მასში გამოიყოფა განვითარების ორი ეტაპი: გვიანი ბრინჯაოს (ძვ. წ. II ათასწლ. II ნახევარი) და ადრერკინის, რომელიც ძვ. წ. VII ს. მიწურულისთვის მთავრდება. კულტურის გავრცელების არეალი ბევრად უფრო ფართოა, ვიდრე დასავლეთ საქართველოს ტერიტორია: ორდუ, ართვინი, ყარსი. ძვ. წ. II ათასწლ. მიწურულიდან ეს კულტურა სვანეთში ვრცელდება, თუმცა მალე თავისებურ ხასიათს იღებს. განახლდა კონტაქტები დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს შორის და ამ მიმართებებში ამჯერად წამყვან როლს კოლხური კულტურის მატარებელი ხალხი ასრულებდა. დასავლეთის კულტურული გავლენა საკმაოდ ძლიერი იყო შიდა ქართლში, განსაკუთრებით მის ჩრდილოეთ ნაწილში (ცხინვალის რ-ნი) – აქ ერთმანეთს ხვდებოდა დასავლურ და აღმოსავლურ-ქართული კულტურები. ძვ. წ. II ათასწლ. მიწურულიდან შიდა ქართლზე ალაზან-ივრის აუზის კულტურული რადიაცია იგრძნობა, აქედან კი ის იმერეთსა და რაჭა-ლეჩხუმზე ვრცელდება.⁹

ამრიგად, პირველადი სოციალური კონტრაქტის, და პროტოფეოდალური საუფლო სახლის ნომინალური გენერაციული სუფიქსი – **ian**, აგ-

⁹ თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. საქართველოს ისტორია: თემატური თუ ქრონოლოგიური პრინციპი? თბ. 2000, გვ. 39-40.

რეთვე სოციალური კონტრაქტის სოციალური ქმედების და ადეკვატური ფიზიკურ-გეოგრაფიული კორპუსკულის სინთეზის ვერბალური მაწარმოებელი ბოლოსართი – *is*, არაავტონტონურია. ეს ინდოევროპული ლინგვისტური პლასტები არიული სოციალური სუპერსტრატის ლოკალური ფუნქციონირების მაჩვენებელი უნდა იყოს.

Tedo Dundua

MIDDLE BRONZE AGE (TRIALETI) CULTURE IN EASTERN GEORGIA AND THE ARYAN *RECEPTIO*

Summary

The story about the Aryan clans passing the Great Caucasian range, moving towards Mesopotamia and leaving some of their men in what is now Eastern and Southern Georgia has been already told. Their involvement into integratory processes being active there about the 15th c. B.C. was so deep, that, even losing completely their identity, still they managed to establish all local lexical terms linked up with newly founded political semantics according to their own pattern. Name of Aryan god (devi) of the sun and social contract, Mithra, became phonetical prototype for the Georgian words like “martva” (rule), “samartali” (law) etc.

If suffix-system of the Georgian language observed thoroughly, one can notice the Aryan influence even there.

In the remoted times, the Georgian surnames were derived with the help of suffix *ian* (ex. Pharnavaz-*ian*-i) and the places where those big clans dwelt sometimes had name derived with suffix *is*.

Both of them are the common suffixes for Indo-European languages, mostly for ethnonyms, partly for the surnames (like in Persian and Armenian languages).

We are inclined to consider the Aryans to implement their suffixes for the Georgian surnames and toponyms.

From Eastern Georgia these suffixes moved to Western Georgia. Indeed, in the highlands we have still the surnames with *ian* suffix.